

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL ISTORIA ROMÂNILOR, UNIVERSALĂ
ȘI ARHEOLOGIE**

Cu titlu de manuscris

C.Z.U: 373.3 (478) (091) 373.5 (478) (091)

GULICA ILIE

**ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR ÎN BASARABIA (MIJLOCUL
SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)**

**611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR
(PE PERIOADE)**

Rezumatul tezei de doctor în istorie

CHIȘINĂU, 2023

Teza a fost elaborată în cadrul Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

Conducător științific:

PALADE GHEORGHE, doctor în istorie, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), conferențiar universitar

Consultant științific:

GUMENĂ ION, doctor habilitat în istorie, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), conferențiar universitar

Referenți oficiali:

1. **UNGUREANU CONSTANTIN**, doctor habilitat în istorie, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), cercetător științific gradul I (România)

2. **NEGRU GHEORGHE**, doctor în istorie, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator

Componenta Consiliului științific specializat:

1. **DUMINICA IVAN** (președinte), doctor habilitat în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul Patrimoniului Cultural;

2. **GHERASIM CRISTINA** (secretar), doctor în istorie, conferențiar universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova;

3. **CERETEU IGOR**, doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova;

4. **EREMIA ION**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova;

5. **ȘAROV IGOR**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova;

6. **ROTARU LILIANA**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova;

7. **CANDU TEODOR**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

Suținerea va avea loc pe 24 noiembrie 2023, ora 15:00, în cadrul ședinței Consiliului științific specializat D 611.02-02-23-21 din cadrul Universității de Stat din Moldova (mun. Chișinău, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Blocul central, et. 5, aud. 530, Centrul de Informare al României „Gheorghe I. Brătianu”, Republica Moldova.

Teza de doctor și autoreferatul pot fi consultate la Biblioteca Universității de Stat din Moldova și pe pagina web a CNAA (www.cnaa.md).

Autoreferatul a fost expediat la 13 octombrie 2023.

Secretar științific al Consiliului științific specializat

GHERASIM CRISTINA, dr., conf. univ. _____

Consultant științific:

GUMENĂ ION, dr. hab, conf. univ. _____

Autor:

GULICA Ilie _____

© Ilie Gulica, 2023

CUPRINS

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII.....	4
CONȚINUTUL TEZEI.....	8
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	25
BIBLIOGRAFIE.....	27
ADNOTARE	32
АННОТАЦИЯ.....	33
ANNOTATION.....	34

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

Actualitatea și importanța temei abordate. Problematika instrucțiunii publice de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea rămâne în actualitate atâta timp cât peisajul școlii țariste este dominat de demersuri marcate de contemporaneitate, și nu de sursele istorice. Analiza comparată a documentelor de arhivă publicate și a memoriilor responsabililor școlari dezvăluie elementele inedite ale politicii autorităților țariste legate de asimilare etnică și lingvistică a etnicilor români.

Un tablou cât mai fidel al instrucțiunii publice rusești poate fi realizat doar printr-o cercetare confruntată a legislației educaționale rusești cu conjunctura externă și realitățile socio-culturale interne ale Imperiului Rus. De asemenea, este imperioasă analiza recuzitei autorităților ruse, aplicată în domeniul educației, și identificarea măsurilor de inspirație locală și a celor preluate din experiența structurilor imperiale occidentale. În același timp, se impune o evaluare a impactului Unirii Principatelor Române și a rațiunilor politicii imperiale interne asupra acțiunii de omogenizare prin școală în stânga Prutului.

Explicarea atitudinii negative a populației băștinașe față de școala rusească va contribui la elucidarea culturii școlii în cadrul comunității românești de la est de Prut, care, ca orice societate agricolă sau rurală, nu concepea cartea ca pe un instrument de perfecționare a traiului. În aceste condiții, o investigare a comportamentului populației majoritare din Basarabia față de instituțiile educaționale rusești, efectuată în comparație cu poziția celorlalte comunități etnice conlocuitoare – germanii, polonezii, evreii etc. –, poate să ducă la identificarea factorilor care au determinat analfabetismul masiv al etnicilor români dintre Prut și Nistru.

Actualitatea temei mai consistă deopotrivă în studierea atitudinii etnicilor români atât față de învățământ, cât și față de copiii lor, în comparație cu același subiect la alte etnii. Cunoașterea evoluției învățământului secundar rusec în Basarabia Epocii Moderne va contribui la elucidarea obiectivului autorităților ruse de a plăsmui o nouă elită basarabeană, care trebuia să fie, obligatoriuși invariabil, rusească și rusificată.

Scopul lucrării este studierea evoluției instrucțiunii publice în Basarabia într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în condițiile eforturilor de omogenizare etnică și ale proclamării statului român modern. În același timp, urmărim să evaluăm impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor existent între Prut și Nistru, într-un mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției, pornind de la teza că nivelul de alfabetizare al unei societăți este determinat de gradul ei de urbanizare, de tipurile de angajare și de venituri.

Obiectivele tezei. Pentru a ne atinge scopul, am vizat următoarele obiective:

- analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate;
- cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în contextul

consolidării instituțiilor moderne ale Imperiului Rus;

- investigarea campaniei de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică în condițiile absenței învățământului primar și obligatoriu;

- examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Metodologia cercetării s-a bazat pe următoarele principii: al obiectivității, metodic, cronologic, al demonstrației, al adevărului și al utilității. Pentru realizarea obiectivelor am aplicat metoda critică, istorico-comparativă, statistică, sistemică, empirică, particularizarea și generalizarea, analogia, deducția ș.a. În descrierea faptelor istorice importante a fost respectat principiul *cauză–efect*. A fost aplicată metoda comparativă, cu precădere, pentru a studia evoluția instrucțiunii publice la celelalte comunități etnice din Imperiul Rus. Metodele utilizate și-au atins scopul, au contribuit la realizarea obiectivelor propuse, ceea ce a făcut ca finalizarea cercetării să se încheie cu concluzii și recomandări. Acestea au rolul să pună în valoare rezultatele la care s-a ajuns și să elimine necunoscutele din evoluția învățământului de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în Basarabia.

Ipoteza de cercetare. În urma analizei istoriografiei, precum și a surselor istorice, am formulat ipoteza de cercetare pornind de la prezumția că, după proclamarea statului modern român, autoritățile rusești au intensificat măsurile administrate în scopul consolidării efortului de asimilare etnică și lingvistică și al prevenirii amplificării tendințelor de reîntregire națională la românii basarabeni. În acest scop, responsabilii de educație au recurs la o panoplie extinsă de metode din domeniul educativ, concertate cu reforme în domeniul social, administrativ și militar, urmărind o omogenizare, *conștientă și rapidă*, a localnicilor cu *masa imensă* a poporului rus. Deși populația românească din Basarabia și-a păstrat limba, obiceiurile și tradițiile, admitem că politica de omogenizare rusească a atins anumite rezultate în ceea ce privește izolarea imaginată a etnicilor români față de conașionalii lor de la vest de Prut.

Noutatea și originalitatea științifică. Pe baza documentelor oficiale, dar mai ales a celor inedite, am demonstrat că regimul țarist a promovat prin intermediul școlilor o politică de asimilare lingvistică a basarabenilor. Noutatea lucrării constă în elemente inedite privind politica educațională la nivel de imperiu, în constatarea unor strategii pliate pe specificul Basarabiei, precum și pe reperarea unor metode și practici moderne de predare a limbii ruse între Prut și Nistru.

Mai exact, în interiorul imperiului, școala rusă avea misiunea să îi pregătească pe elevi pentru viață, de vreme ce în unitățile administrative de la periferie, inclusiv în Basarabia, instrucțiunea publică trebuia să asimileze populațiile alogene. Responsabilii școlari au identificat pentru Basarabia tipul optim de școală pentru rusificarea etnicilor români – școala ministerială-model. În același timp, autoritățile educaționale au folosit o metodă modernă de predare a limbii ruse – *americană*. Autoritățile școlare și cele ecleziastice, prin instrumentele didactice, au încurajat folosirea alfabetului civil rus pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină și au insistat pe caracterul diferit al limbii locuitorilor de la est de Prut în raport cu limba vorbită în vestul acestui râu. Această acțiune a avut menirea să împiedice dezvoltarea limbii române ca limbă literară între Prut și Nistru și să îi determine pe basarabeni să învețe rusește.

Problema științifică soluționată constă în cercetarea critică a materialului accesibil privind evoluția instrucțiunii publice rusești în Basarabia, precum și a impactului acesteia asupra etnicilor basarabeni în perioada cronologică studiată (mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea). Acest fapt a permis punerea în circuitul academic a unor informații inedite despre obiectivele autorităților ruse în Basarabia și despre metodele și practicile educaționale aplicate de regimul țarist pentru asimilarea lingvistică, *conștientă și rapidă*, a etnicilor români dintre Prut și Nistru. În același timp, lucrarea explică fenomenul analfabetismului masiv răspândit în mediul etnicilor români, demonstrând că această trăsătură este caracteristică tuturor culturilor rurale.

Valoarea teoretică și aplicativă a tezei rezidă în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic pentru studierea instrucțiunii publice rusești în Basarabia de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, precum și în lansarea unor noi piste de cercetare legate de rolul școlii în imaginarul etnicilor români dintre Prut și Nistru și de impactul acestuia asupra analfabetismului masiv. Acest fapt presupune o reconsiderare a tezei privind rolul covârșitor al *rusificării* în lipsa de reușită școlară a etnicilor români în sistemul educațional țarist. Lucrarea relevă deopotrivă că autoritățile ruse au avut o strategie clară de omogenizare a locuitorilor regiunii dintre Prut și Nistru și că a folosit în acest scop cele mai moderne metode și practici didactice ale epocii. Adaptarea unor tipuri de școli pentru etnicii români din Basarabia, precum și alocările bugetare considerabile pentru deschiderea unor astfel de instituții în interfluviul pruto-nistrean anulează teza conform căreia regimul țarist a avut un sistem educațional de sorginte medievală.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere contribuie la identificarea obiectivelor autorităților ruse de omogenizare națională în contextul unirii Principatelor Române, a instrumentelor juridice necesare funcționării școlilor – vehicul principal de asimilare lingvistică și

propagandă –, precum și reperarea metodelor moderne de predare a limbii ruse în condițiile absenței unui învățământ primar gratuit și obligatoriu.

Implementarea rezultatelor științifice. Materialul din lucrare poate să fie aplicat la lecțiile de istorie din învățământul superior și cel liceal pentru completarea conținuturilor referitoare la evoluția învățământului țarist în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Rezultatele cercetării pot fi valorificate în elaborarea lucrărilor de sinteză a istoriei moderne a Basarabiei și Rusiei, fiind de un real folos profesorilor, studenților și tuturor celor interesați de istoria modernă a spațiului dintre Prut și Nistru.

Aprobarea rezultatelor științifice. Teza a fost discutată în cadrul ședinței Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova și în cadrul ședinței Seminarului științific de Profil 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade) din aceeași instituție. Rezultatele cercetării științifice au fost analizate și prezentate sub formă de comunicări în cadrul a patru conferințe internaționale.

Publicațiile la tema tezei: Aspectele principale ale cercetării au fost reflectate în cadrul a opt articole (3 – în culegeri de studii internaționale, 3 – în reviste de categoria B și 2 – în reviste de profil).

Volumul și structura tezei: Teza este alcătuită din *Introducere*, patru capitole structurate în paragrafe, concluzii și recomandări, care însumează 158 de pagini de text de bază. Bibliografia conține 133 de titluri și Anexe (12 tabele și trei hărți).

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Basarabia, perioada țaristă, Ministerul Instrucțiunii Publice, Circumscripție de Învățământ, Direcția școlilor populare, Consiliul eparhial școlar, școală populară, școală parohială, școală elementară, școală de zemstvă, școală județeană, școală ministerială-model, progimnaziu, gimnaziu.

CONȚINUTUL TEZEI

În *Introducere* este definită actualitatea și importanța studierii istoriei instrucțiunii publice rusești în Basarabia de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Au fost determinate scopul și obiectivele tezei, a fost formulată ipoteza de cercetare, descrisă metodologia cercetării, valoarea teoretică și aplicativă a studiului, precum și noutatea științifică a temei abordate.

În primul capitol, *Instrucțiunea publică în literatura de specialitate și sursele istorice*, sunt abordate istoriografia și sursele temei comentate. Problema instrucțiunii publice rusești în Basarabia a constituit un câmp de cercetare istorică începând cu perioada țaristă. Interesul pentru educația rusească se explică prin importanța politică a acestui domeniu pentru autoritățile Imperiului Rus.

Istoriografia țaristă. Un promotor fervent al naționalismului rusesc, Pompei Batiușkov¹, considera că reocuparea părții de sud a Moldovei de Răsărit reprezenta o garanție a politicilor de izolare a etnicilor români de conaționali lor de peste Prut, care urma să înlăture pericolul *românizării* moldovenilor. Profesorul Universității „Novorosiisk” din Odesa, Aleksandr Kociubinski², a recunoscut că omogenizarea locuitorilor Basarabiei constituia un obiectiv de stat și că reducerea limbii *moldoveneste* la cuvintele de origine slavă trebuie să fie o primă etapă în rusificarea deplină a etnicilor români dintre Prut și Nistru. Școala, în opinia lui Kociubinski, trebuia să fie instrumentul principal în realizarea obiectivului de stat.

Începuturile învățământului secundar între Prut și Nistru au fost relatate de N.V. Lașkov³, care a oferit informații despre organizarea procesului de studii și caracterul etnic al elevilor, detașându-se de evenimentele politice din România. Interzicerea învățământului în limba maternă a afectat deopotrivă starea spirituală și morală a etnicilor români din Basarabia.

Istoriografia interbelică. Omul de știință Ștefan Ciobanu⁴ a reușit să reconstituie, mai cu seamă la nivel de personalități, cronica instrucțiunii publice rusești în Basarabia. El însă a prezentat evenimentele izolat de contextul social-politic și internațional, fapt ce a prejudiciat explicarea mutațiilor istorice. O sursă de referință despre învățământul rusesc în perioada țaristă este cu certitudine sinteza lui Petre Cazacu⁵. Înainte de a fi acuzat de *patriotism local*, Petre Cazacu ar trebui apreciat

¹ *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутренних Дел. Посмертнѣй выпускъ исторических изданій П.Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами икартой.* С-Петербургъ, 1892.

² *Частные молдавские издания для русской школы (Библиографические заметки)*, «Журнал Министерства народного просвещения». Часть СССXXXXXVII, 1903, СПб, июнь, р. 389–418.

³ *Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназія. Историко-статистический очерк за 75-лѣтіе существованія (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназіи протоиереемъ Н.В. Лаиковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1908.*

⁴ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992.

⁵ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, „Știința”, Chișinău, 1992.

pentru rigoarea și fidelitatea cu care a citat sursele și pentru metodele interdisciplinare la care a recurs pentru a-și elabora narațiunea.

Un studiu complex privind organizarea școlilor parohiale a fost realizat de către istoricul bisericesc Nicolae Popovschi⁶. Evitând înfierarea regimului țarist, el analizează evoluția vieții eparhiale în contextul mutațiilor înregistrate în Biserica Ortodoxă Rusă. La rândul său, reputatul istoric și arhivist L.T. Boga⁷ a surprins schimbarea de atitudine a autorităților ruse față de etnicia români dintre Prut și Nistru după proclamarea statului modern român, idee care a constituit drept temei pentru elaborarea lucrărilor ulterioare despre politica autorităților țariste în Basarabia⁸.

Istoriografia comunistă. Deși conțin pagini de serviciu, cercetările socio-economice realizate în această perioadă au avut o contribuție importantă la elucidarea problemei învățământului țarist. În această serie se înscriu lucrările lui T.A. Kraciun⁹, I.G. Budak¹⁰ și F. Cibotaru¹¹. Istoricii sovietici moldoveni colportează teza lansată de Kraciun, conform căreia deschiderea școlilor era o urmare firească a dezvoltării economice a regiunii, și nu o acțiune menită să facă din așezămintele școlare vehicule de asimilare lingvistică. Alt istoric, A.V. Ososkov¹², cu toate că admite teza privind dezvoltarea învățământului ca urmare a progresului economic, se remarcă prin ansamblul de aspecte inedite abordate. Publicată în ajunul prăbușirii U.R.S.S., monografia cercetătoarei ucrainene N.A. Șip¹³ înfățișează condițiile de funcționare a instituțiilor de învățământ secundar, în special a seminarelor pedagogice. Potrivit acesteia, viitorii învățători trebuiau formați într-un mediu rusesc amplasat cât mai departe de capitalele regionale, unde ar fi putut să contracteze morbul revoluționar.

După instaurarea regimului comunist în România (1947), a fost interzisă studierea istoriei Basarabiei. Spațiul dintre Prut și Nistru a reapărut în cercetarea istorică în România abia în 1983, în sinteza lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu¹⁴, care au preluat tezele lui Boga.

⁶ N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Tipografia Eparhială „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 1931.

⁷ L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1932.

⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

⁹ Т. А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, Шкоала Советикэ, Кишинев, 1950.

¹⁰ И. Г. Будаков, *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии*, Картя Молдовеняскэ, Кишинев, 1961.

¹¹ *Marele pedagog rus K.D. Ușinski*. Monografie. Alcătuitor: F. Cibotaru, Editura „Lumina”, Chișinău, 1974.

¹² А.В. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Просвещение, Москва, 1982.

¹³ Н.А. Шип, *Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк*, Наукова Думка, Киев, 1991.

¹⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Istoriografia românească contemporană. Istoricul Nichita Adăniloie¹⁵ lansează în circuitul științific informații despre școlile primare în județele Cahul, Bolgrad și Ismail în momentul revenirii acestui teritoriu la Principatul Moldovei în 1856. În anul imploziei U.R.S.S., la Chișinău, în contextul mișcării de emancipare națională, a fost editată o sinteză a istoriei învățământului și gândirii pedagogice în Moldova, coordonată de T.T. Cibotaru¹⁶. În compartimentul dedicat învățământului țarist, acesta a perpetuat teza istoriografiei sovietice conform căreia deschiderea școlilor între Prut și Nistru a fost impulsionată de dezvoltarea economică, și nu de politica internă a Imperiului Rus și de evenimentele politice din dreapta Prutului.

Începând cu anii 90 ai secolului al XIX-lea, politica regimului țarist în domeniul educației în Basarabia devine o preocupare constantă a istoricului Gheorghe Negru¹⁷. Acesta analizează evoluția social-politică a Basarabiei, inclusiv evenimentele din domeniul instrucțiunii publice, în contextul unirii Principatelor Române. Reputatul cercetător a acordat rusificării rolul principal în proliferarea analfabetismului aproape total al românilor basarabeni în epoca modernă¹⁸.

Istoriografia occidentală. Plasarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia în contextul evoluției școlii în epocă, în raport cu ritmul și nivelul de alfabetizare în Europa Occidentală și în cea Orientală, contribuie la explicarea fenomenului analfabetismului masiv existent între Prut și Nistru la începutul secolului al XX-lea.

Calculule și statisticile istoricului italian Carlo M. Cipolla¹⁹, inclusiv cele privind raportul numeric profesori–elevi, demonstrează insuccesul oricăror școli sau profesori, fie și în caz rusificator. El a constatat, pe de o parte, că succesul alfabetizării este determinat în principal de factori obiectivi, precum dezvoltarea economică și urbanizarea, clima, biserica și tradiția. Johannes Remy²⁰ a observat tendința autorităților ruse de a împiedica dezvoltarea limbilor vernaculare în limbi literare, urmărind scopul ca vorbitorii acestora să atribuie limbii ruse cea din urmă calitate.

Așadar, analiza istoriografiei demonstrează că problema școlilor populare rusești din Basarabia, aflată sub regim țarist, a fost studiată preponderent izolat de contextul istoric. Prin urmare, este important să examinăm acest subiect în contextul evoluției alfabetizării în statele din Europa de Sud-Est în aceeași perioadă.

¹⁵ Nichita Adăniloie, *Istoria învățământului primar: 1859–1918*, Editura „Cris Book Universal”, București, 1998.

¹⁶ *Istoria Învățământului și a Gândirii Pedagogice în Moldova. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru*, „Lumina”, Chișinău, 1991.

¹⁷ Gheorghe Negru, *șarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

¹⁸ *Ibidem*, p. 3.

¹⁹ Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West*, „Pelican”, Baltimore, 1969.

²⁰ Johannes Remy, *The Value Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*,

https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Value_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice .

Sursele temei de cercetare. Pentru realizarea obiectivelor propuse, au fost utilizate diverse surse istorice accesibile, ce pot fi clasificate în două categorii: inedite și publicate. Din categoria celor inedite, prezintă un interes deosebit documentele din fondurile Agenției Naționale a Arhivelor. Informații importante despre politica regimului țarist în domeniul instrucțiunii publice cuprinde Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*, care conține documente despre politicile de dezvoltare a infrastructurii școlare, instrumentele juridice elaborate de autorități să oblige localnicii să dea copiii la școală în condițiile absenței unui învățământ primar obligatoriu²¹. Documentele relevă deopotrivă atitudinea etnicilor bulgari față de învățământul rusesc, precum și poziția lor refractară față de programele școlare²². Fondul 209, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților* [1105, 1845–1848], comportă documente referitoare îndeosebi la școlile parohiale și activitatea Consiliului Eparhial Școlar. Documentele din Fondul 316, *Inspectoratele școlilor populare din Basarabia*, prezintă reușita elevilor, atitudinea etnicilor români față de școala rusă, relațiile dintre localnici și învățătorii ruși, atitudinea părinților față de copiii lor²³. Rapoartele inspectorilor dezvăluie prioritățile infrastructurii școlare ruse și, în aceeași măsură, școala în imaginarul etnicilor români.

Un alt aspect important dezvăluit de documentele acestui fond vizează cercetările responsabililor de educație privind identificarea tipului de școală, a termenului de studii și a metodelor de predare specifice pentru etnicii români din Basarabia. Același fond cuprinde documente importante despre infrastructura școlară²⁴, informații utile despre finanțarea școlilor, dotarea bibliotecilor, remunerarea învățătorilor, instruirea acestora etc. Fondul 152 conține dosare despre legislația educațională și organizarea învățământului secundar, accesul la studii gimnaziale pentru grupurile etnice minoritare etc.

Fondul 1862 include dosare importante despre începuturile învățământului secundar în Basarabia, inclusiv date despre administrația progimnaziilor și gimnaziilor; venituri și cheltuieli; componența națională a elevilor; deschiderea secțiilor / claselor paralele și a progimnaziilor din Chișinău, programele la disciplinele școlare. Toate aceste informații contribuie substanțial la reconstituirea imaginii elevului basarabean, inclusiv român, și în școala rusească în general, și în manualele de istorie.

²¹ Agenția Națională a Arhivelor Direcția generală Arhiva Națională (în continuare – ANA DGAN), F. 2, inv. 2, d. 6.

²² ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8939, f. 2.

²³ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 16.

²⁴ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117.

Documente publicate. Raportul despre situația școlilor parohiale²⁵ elaborat în 1866 de către directorul Școlilor populare, Kiril P. Ianovski, reprezintă o radiografie oficială a rețelei școlare din Basarabia. Conform raportului, factorii de decizie din domeniul instrucțiunii publice rusești nu erau îngrijorați de felul în care funcționau școlile parohiale în Basarabia, cât de pericolul pe care îl prezenta pentru integritatea imperiului așa-numitul proces de *moldovenizare* a etnicilor ruși între Prut și Nistru.

Abia în 1902–1903, Kiril P. Ianovski a dezvăluit adevăratele *deficiențe* ale școlilor parohiale din Basarabia – predarea în limba română și obligația copiilor etnicilor ruși să studieze românește²⁶. Memoriile lui Ianovski completează sursele oficiale cu detalii și persoane implicate în organizarea învățământului primar și secundar de la mijlocul secolului al XIX-lea din Basarabia. El a relevat relațiile tensionate dintre profesorii ruși și elevii moldoveni.

În contextul reformelor liberale care au accentuat procesul de omogenizare a etniilor minoritare, autoritățile țariste au publicat anual rapoarte despre elaborarea cadrului juridic pentru funcționarea școlilor, extinderea rețelei școlare, asigurarea instituțiilor de învățământ cu învățători și manuale. Sinteze despre rapoartele cu privire la evoluția școlilor populare au fost publicate aproape la fiecare deceniu, pentru a demonstra acțiunile întreprinse în domeniul rusificării etnicilor români din Basarabia²⁷. Analiza în timp și confruntarea rapoartelor publicate cu sursele inedite discern tendința evidentă a responsabililor locali de instrucțiunea publică să edifice și să consolideze o abordare individuală a problemei educației pe teritoriul dintre Prut și Nistru.

Un important instrument pentru realizarea lucrării a fost edițiile a doua (1830–1884) și a treia (1881–1913) ale *Culegerii complete de legi ale Imperiului Rus*²⁸, care include acte, dispoziții, rescripte imperiale, statute și programe ale instituțiilor de învățământ.

Cercetarea politicii autorităților țariste în domeniul educației în Basarabia ar fi fost mult mai dificilă și precară fără volumul considerabil de documente publicate în special de istoricul Gheorghe Negru în publicațiile de specialitate²⁹, în monografii³⁰ și în culegerile conferințelor

²⁵ *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским, в «Журнал Министерства Народного Просвещения», часть СХХХІХ, 1868.*

²⁶ К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, в «Русский вестник», мартъ 1903, Санкт Петербург.

²⁷ *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В.Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии, Кишинев, 1887, p. 11.*

²⁸ *Полное собрание законов Российской империи / https://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1423.*

²⁹ Gheorghe Negru, *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea–începutul sec. al XX-lea)*, „Revistă de Istorie a Moldovei”, 2 (18) 1994, aprilie–iunie, „Știința”, Chișinău, 1994, p. 29; Gheorghe Negru, *Cazul Donceve și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău*, „Destin Românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, Chișinău, 2006. An I (XII), Nr. 3–4 (47–48), p. 220; Gheorghe Negru, *șarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

³⁰ Gheorghe Negru, *șarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

științifice și simpoziunelor organizate cu prilejul aniversării evenimentelor legate de mișcarea națională din Basarabia³¹.

Presa epocii contribuie substanțial la reconstituirea imaginii învățământului public rusesc în regiune. O sursă extrem de utilă în această privință o constituie publicația Ministerului Instrucțiunii Publice³², care a preluat articole despre organizarea și evoluția învățământului primar și secundar în imperiu, inclusiv în regiune.

Formarea învățătorilor pentru școlile populare a fost monitorizată de ziarul *Бессарабские областные ведомости*. Această publicație informează constant despre deschiderea cursurilor de învățători, inaugurarea școlilor populare, donațiile nobililor, metodele de predare a limbii ruse copiilor etnicilor români, organizarea congreselor învățătorilor etc.³³.

Începând cu 1884, revista *Кишиневские епархиальные ведомости* relatează sistematic procesul de deschidere a școlilor parohiale, publică numele preoților responsabili de administrarea acestora și ale persoanelor care au făcut donații. În aceeași perioadă, 1880–1890, Basarab, corespondentul ziarului bucureștean *Telegraful*³⁴ la Chișinău, publică regulat, în decurs de zece ani, articole despre realitățile social-politice din Basarabia.

După Revoluția din februarie 1917 din Rusia, odată cu declanșarea mișcării naționale în Basarabia, problemele învățământului primar și secundar țarist au fost analizate în paginile ziarelor *Cuvânt Moldovenesc*, *România Nouă* și ale revistei *Școala Moldovenească*.

În concluzie, subliniem că documentele inedite pe care se întemeiază această lucrare au oferit, pe de o parte, posibilitatea unei explicări mai ample și detaliate a politicii regimului țarist în domeniul educației, iar, pe de altă parte, observarea societății rurale a Basarabiei și valoarea școlii în cadrul acesteia. Sursele publicate, în special cele dedicate unor instituții de învățământ, au fost deosebit de importante la reconstituirea câtorva detalii despre programe, elevi, dotarea școlilor. Numai că acestea necesită o confruntare cu documentele de arhivă.

În Capitolul II al tezei, *Politica regimului țarist în domeniul învățământului în Basarabia (mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea)*, paragraful *Imperialismul rus și impactul unirii Principatelor Române asupra educației românilor de la est de Prut (1866–1900)*, relevăm că învățământul în Basarabia a fost subordonat unor condiții deosebite, determinate atât de accentuarea tendințelor de omogenizare a autorităților ruse pentru consolidarea imperiului, cât și formarea statului modern România, care exercita o atracție vădită pentru moldovenii din stânga

³¹ *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale*, Chișinău, 21 noiembrie 2017.

³² *Журнал Министерства Народного Просвещения*, care a apărut lunar în perioada 1834–1917.

³³ Ив. Дончевъ, *Народное образование в Бессарабии*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, nr. 95.

³⁴ Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890*. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001.

Prutului. În spațiul dintre Prut și Nistru, aspectul pedagogic a fost subordonat celui politic. Sarcina școlii trebuia să fie nu iluminarea populației, dar contopirea acesteia cu poporul rus. Accentul pe aspectul politic se atestă în sursele epocii, inspectorii școlari insistând doar pe învățarea limbii ruse. Atitudinea de desconsiderare sistemică a autorităților școlare față de *limba moldovenească* se atestă în statisticile privind știutorii de carte românească în Basarabia. Campania de anihilare a limbii române s-a intensificat în 1866, prin interzicerea acesteia în programul de studii a Gimnaziului Regional din Chișinău, după care a urmat suprimarea ei la Seminarul Teologic din Chișinău (1867) și, în cele din urmă, interzicerea în școlile județene (1871).

Strategiile de redactare a deciziilor privind anularea predării limbii române denotă o precauție sporită din partea autorităților în promovarea politicii de rusificare. Lipsa unei decizii cu privire la interzicerea predării limbii române, tranșante și valabile în același timp pentru toate școlile din Basarabia, este similară hotărârii privind prohibirea publicațiilor în limba ucraineană în 1863. În ambele cazuri – interzicerea limbii române și a celei ucrainene – au existat doi factori externi: Unirea Principatelor Române și adoptarea alfabetului românesc, pe de o parte, și Insurecția Poloneză din 1863-1864, pe de altă parte. Cu toate acestea, deciziile luate în cazul limbii române și al celei ucrainene au avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică apopoarelor neruse, iar evenimentele din România și Polonia au constituit oportunitățile care au justificat o accentuare a rusificării.

După eliminarea limbii române din educație, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat legislația pentru alogeni. Începând cu 1870, în școlile din Basarabia se preda în rusă, limba română având un rol de simplu accesoriu didactic. Pentru a însuși mai bine limba rusă și pentru a fi feriți de ideile revoluționare, autoritățile de la Sankt-Petersburg au decis ca învățătorii școlilor ministeriale să își facă studiile în seminare deschise în orașe județene rusofone.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic necesar – contractele cu comunitățile rurale și reforma armatei (1874) –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar mijloacele necesare pentru deschiderea și întreținerea lor. Trebuie subliniat că reforma militară a avut un impact considerabil în ceea ce privește convingerea etnicilor români să studieze în școlile rusești, deoarece, în urma frecventării acestora, obțineau înlesniri la satisfacerea serviciului militar obligatoriu. Totodată, aceleași contracte cu comunitățile sătești reprezentau instrumente juridice de constrângere a localnicilor pentru funcționarea școlilor.

În paralel, autoritățile ruse au identificat tipurile de școli potrivite pentru Basarabia – școlile ministeriale-model de o clasă și de două clase. Odată cu suprimarea dreptului de a învăța în limba

maternă pentru moldovenii din Basarabia, între 1876 și 1886, au fost deschise în fiecare an câte 16 școli între Prut și Nistru. În niciuna dintre guberniile Imperiului Rus nu a mai fost înregistrat un asemenea număr mare de școli ministeriale-model.

Procesul de asimilare lingvistică prin școală a fost modernizat și intensificat pe măsura instituirii și extinderii infrastructurii școlare rusești. În 1884, după instaurarea regimului autocrat, procesul de deschidere a școlilor primare a fost controlat de Consiliul eparhial școlar. Această acțiune a fost însoțită de blamarea Direcției școlilor populare pentru ritmul lent de rusificare. Cu toate acestea, strategiile și practicile de omogenizare nu au avut efectul scontat, datorită faptului că acestea nu au penetrat mediul lor intim, căminul familial. Ele acționau doar în cadrul instituțiilor de învățământ, care încadra un procent insuficient de copii românofoni. Cu alte cuvinte, Imperiul Rus nu a putut penetra familia.

În paragraful *Mutațiile Revoluționare din 1905 și tentativele de predare în limba română*, se subliniază că eforturile depuse de Direcția școlilor populare și Consiliul eparhial școlar au fost insuficiente pentru asimilarea lingvistică a etnicilor români din Basarabia. În consecință, responsabilii din educație au decis, pe de o parte, să coopteze Zemstva Gubernială la sprijinirea efortului financiar și, pe de altă parte, să elaboreze strategii de răspândire a limbii ruse în afara mediului educațional, în special prin asigurarea cu manuale și cărți pentru încurajarea lecturii în familie. Așadar, Zemstva Gubernială a fost obligată să contribuie la dezvoltarea infrastructurii școlare. Școlile de zemstvă au fost deschise în principal în județele în care Direcția școlilor populare și Consiliul eparhial școlar aveau cele mai puține instituții de învățământ – în Hotin, Soroca și Bălți, care erau populate în majoritate de etnici români.

În 1905, revendicarea mișcării naționale privind introducerea predării în limba română în școlile primare nu a fost satisfăcută în Basarabia, pe când în Regatul Poloniei și în guberniile baltice a fost permisă predarea în limba maternă în școala de o clasă. Această interdicție a fost aplicată în contextul în care a fost încurajată folosirea între Prut și Nistru a unei limbi moldovenești neaoșe, deosebite de limba română literară. Arhiepiscopul Serafim a permis publicarea literaturii religioase în limba română, dar a fost împotriva folosirii cărților autorilor de manuale care încălcau modelul zămislit de preotul găgăuz Mihail Ceachir.

Cu încurajarea puterii, acesta a folosit un grai moldovenesc format numai din cuvinte slave, fără termeni latini. Acțiunea a avut loc în contextul politicii autorităților ruse de împiedicare a limbilor grupurilor minoritare să se dezvolte în limbi literare – calitate rezervată doar limbii ruse și, în unele situații, celei germane. Prin urmare, conferirea graiului local a unui statut de limbă scrisă, fie și pentru plebea moldovenească, nu denotă nicidecum dezvoltarea unei limbi literare

moldovenești, ci mai curând intenția de izolare inițială a etnicilor români din Basarabia de conaționalii lor de la vest de Prut, cu integrarea lor ulterioară în lumea rusă.

În 1910, a fost respinsă și inițiativa deputatului țăranilor basarabeni în Duma de Stat, Dionis Petrovici Gulkin, privind aprobarea instituirii școlilor primare de o clasă cu predare în limbamaternă, după cum a fost autorizată în localitățile cu etnici polonezi, lituanieni, germani, tătari, estonieni, letoni, armeni, cehi și gruzini. Etnicii români din Basarabia au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bieloruși și ucraineni, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă.

În capitolul 3, *Învățământul primar*, primul subcapitol pune în discuție problema privind *legislația învățământului primar și tipurile de școli*. În perioada 1869–1884, autoritățile școlare ruse au trecut școlile de toate tipurile sub controlul Direcției școlilor populare din Basarabia în conformitate cu Legea instrucțiunii publice din 1864. Conform legii cu pricina, școlile primare erau subordonate consiliilor județene școlare, iar acestea, la rândul lor, consiliilor școlare guberniale sau regionale. În categoria școlilor primare intrau școlile tuturor instituțiilor urbane și rurale întreținute de stat, comunitățile sătești, persoanele particulare și, de asemenea, școlile duminicale. Acestea erau prevăzute pentru copii de ambele sexe, pentru toate stările, indiferent de apartenența confesională, având drept obiectiv consolidarea concepțiilor religioase și morale și răspândirea cunoștințelor elementare în popor.

Programa școlilor primare includea următoarele obiecte de studiu: religia, citirea cărților laice și bisericești, scrierea, cele patru operații aritmetice și, unde era posibil, muzica bisericească. Predarea religiei și supravegherea moral-religioasă revenea preotului local sau unui învățător de religie. Celelalte discipline erau predate de către slujitorii de cult sau de persoanele care aveau autorizația consiliului școlar. Predarea trebuia să se efectueze, indiferent de apartenența națională a elevilor, doar în limba rusă. Programa esențialmente religioasă, cu accente asupra citirii și scrierii, precum și asupra studierii muzicii religioase, era determinată de scopul de a asimila popoarele minoritare și, prin urmare, a le omogeniza cu poporul rus.

Deși programa a acordat un număr de ore important Sfintei Scripturi, autoritățile școlare ruse au reușit să reducă influența clerului asupra procesului de studii, instrucțiunea publică fiind un apanaj al Ministerului Instrucțiunii Publice.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile ruse au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic. Ministerul Instrucțiunii Publice a identificat tipul de școală, termenul de studii și metodele de predare destinate rusificării *conștiente* a

populației străine – școala ministerială de două clase, cu durata de studii de cinci ani, care aplica metode moderne de predare a limbii ruse, inclusiv cea de predare a muzicii bisericești.

Școala ministerială a fost singurul tip de școală finanțat de Ministerul Instrucțiunii Publice în Basarabia. Însăși școala parohială de două clase, cu durata de studii de patru ani, cea mai răspândită în Basarabia după școala ministerială-model, a cunoscut un recul în primul deceniu al secolului al XX-lea datorită priorităților stabilite de Ministerul Instrucțiunii Publice.

Prin urmare, autoritățile educaționale rusești au prioritizat tipurile de școală cu cea mai lungă durată de studii – școala ministerială de două clase (cinci ani de studii) și școala parohială de două clase (patru ani de studii) – cu cele mai moderne metode de predare a limbii ruse și cu învățători cu cens educațional. Celelalte tipuri de școală aveau menirea de a pregăti terenul pentru deschiderea celor două tipuri de școli. Legea despre serviciul militar obligatoriu din 1874 acorda înlesniri celor care aveau certificat de absolvire a unei școli primare, adică, pentru aceștia, serviciul militar era redus la patru ani; pentru absolvenții școlii orășenești – la trei ani; pentru absolvenții de gimnaziu – la un an și șase luni.

După asasinarea împăratului Alexandru al II-lea (1 martie 1881), în contextul mutațiilor reacționare, Consiliul de Stat a asigurat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse influența clerului ortodox asupra instrucțiunii școlare și a acordat asistența necesară în acest sens. Instituirea controlului ecleziastic asupra învățământului primar se caracterizează printr-o campanie amplă de asimilare prin intermediul bisericii și de combatere a ideilor progresiste școlare. La 13 iunie 1884, a fost promulgat un nou regulament pentru școlile parohiale, care prevedea înființarea Consiliului eparhial școlar condus de episcopul vicar și revizorul eparhial. Membrii Consiliului școlar eparhial erau numiți de către episcop din rândurile preoților și laicilor. Școlile parohiale instituite în conformitate cu regulamentul din 1884 erau de două tipuri, preluând organizarea școlilor ministeriale-model. Școala de o clasă avea o durată de studii de doi ani, iar cea de două clase – de patru ani.

Școala de zemstvă a devenit un instrument de asimilare la care s-a recurs începând cu deceniul nouă al secolului al XIX-lea. Funcționarea școlii de zemstvă era reglementată de legile învățământului din 1864 și 1874. Aceste școli reprezentau instituții de învățământ cu un curs de studii de trei ani, în care elevii erau repartizați în trei secții. La sfârșitul secolului al XIX-lea, după modelul școlii ministeriale-model de două clase, a fost instituită așa-numita școală de zemstvă de două clase, cu patru ani de studii, două secții, doi învățători permanenți și preoți care predau religia.

În paragraful *Campania de deschidere a școlilor ministeriale*, este analizată acțiunea de deschidere a școlilor populare/ ministeriale din anii 60 ai secolului al XIX-lea. Inițial, școlile

populare au fost deschise și întreținute numai în baza contribuțiilor comunităților rurale. Ținând cont de importanța politică pe care o avea instrucțiunea publică rusă între Prut și Nistru, la începutul anilor 70, guvernul țarist a început să finanțeze parțial deschiderea școlilor populare. Pentru deschiderea unei școli de o clasă, Direcția școlilor populare a stabilit că erau necesare 700 de ruble, în timp ce pentru deschiderea unei școli de două clase – 1.200 de ruble. Jumătate din acești bani erau plătiți de comunitățile rurale, în baza contractelor semnate, iar cealaltă jumătate era alocată de stat.

În perioada 1876–1886, în spațiul dintre Prut și Nistru, au fost instituite cele mai multe școli ministeriale-model din întregul imperiu, efort care denotă importanța acordată de către autoritățile ruse instrucțiunii publice în Moldova de Est. Campania de deschidere a școlilor populare a fost însoțită de trecerea școlilor parohiale germane și a celor deschise de Guvernului României în județele Cahul, Bolgrad și Ismail în administrația Ministerului Instrucțiunii Publice. Începând cu 1884, regimul țarist a invitat Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse să participe la acțiunea de deschidere a școlilor primare prin instituirea școlilor parohiale. Și deși regimul a acordat libertate deplină în acest sens Bisericii Ortodoxe Ruse, instituția de învățământ care se bucura de dreptul de aforma supușii ruși în Basarabia a rămas școala ministerială, și nu cea parohială.

Conform datelor statistice, după gradul de școlarizare a copiilor, Basarabia se împărțea în două părți: cea de nord și cea de sud. Județele de sud – Bender, Akkerman și Ismail – le depășeaupe cele de nord la numărul de elevi, în special datorită școlilor coloniștilor germani și celor deschise de Guvernul României, unde învățământul era obligatoriu. În 1883, cu o populație de 396.502 locuitori – 36% din întreaga populație a guberniei – acestea aveau 14.381 de elevi, ceea ce constituia peste 66% din elevii guberniei – 21.789. În județele de nord, celor 71.437 de copii de vârstă școlară le reveneau 164 de școli; o școală deservea în medie 421 de elevi. Existau județe, de exemplu, Soroca, în care o școală din cele 19 revenea la 654 de copii de vârstă școlară. Cele mai bune condiții în această privință le avea județul Ismail, unde o școală revenea la 136 de elevi. De asemenea, în județele din sud, cu 507 localități, o școală deservea două-trei localități, în timp ce în județele de nord, 961 de localități, exista o școală pentru cinci-șase localități. În județele Soroca și Iași, o școală revenea la 9-11 localități. În consecință, scăzând din numărul copiilor de vârstă școlară, 111.087, numărul 21.789 (cel al elevilor), 89.298 de copii rămâneau în afara școlii.

Principalul finanțator al celor două tipuri de școli – parohiale și ministeriale-model – au fost comunitățile rurale. Direcția școlilor populare și Consiliul școlar eparhial au deschis aceste tipuri de școli în regiunile în care comunitățile rurale puteau participa la întreținerea instituțiilor de învățământ. În județele Bălți, Soroca și Hotin, unități administrative populate în majoritate de etnici români, din cauza sărăciei acestora, procesul de deschidere a școlilor a avut un ritm mult mai lent.

Ca rezultat, autoritățile centrale și cele ecleziastice au criticat vehement atitudinea zemstvei în problema deschiderii școlilor, fapt ce a dus la inaugurarea școlilor de zemstvă în cele trei județe: Bălți, Soroca și Hotin.

În 1914, au fost înregistrate 1.846 de școli, cu 114.668 de elevi, aceștia reprezentând aproape jumătate din copiii de vârstă școlară – 234.500. În pofida faptului că autoritățile ruse nu au reușit să asigure o școală / un învățător la 1 000 de locuitori, nivel ce le-ar fi asigurat un mai mare succes al rusificării, au izbutit totuși să asigure un proces constant de deschidere a școlilor ruse și decreștere a numărului elevilor.

În compartimentul *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare rusești*, sunt analizați factorii care au determinat analfabetismul masiv la etnicii români, în pofida cheltuielilor efectuate de guvern, de zemstve și de comunitățile rurale. Conform recensământului din 1897, moldovenii, care alcătuiau majoritatea din populația Basarabiei, erau pe ultimul loc la știința de carte: 10,5% bărbați și 1,7% femei. Situația respectivă ar putea să fie explicată prin faptul că etniile de altă confesiune decât cea ortodoxă au avut învățământ primar în limba maternă, însă moldovenii, ucrainenii și belarușii nu aveau acest drept. Am putea admite aici că românii din Basarabia au fost cei mai discriminați în raport cu celelalte popoare ortodoxe, în special cu bulgarii, însă această condiție nu a fost determinantă în nereușita elevilor moldoveni în școala rusă.

Comparând datele despre alfabetizare din țările Europei Orientale și cele din Imperiul Rus, observăm că acestea, deși aveau învățământ în limba maternă și obligatoriu, înregistrau următorul procentaj de analfabetism: România – 78%, Bulgaria – 72,1%, Serbia – 79,7%, Grecia – 60,8%. În timp ce, cele mai alfabetizate țări la 1900 erau cele cu populație protestantă: Danemarca – 96%, Elveția – 98%, Finlanda – 93%, Germania – 96%, Norvegia – 95%. Relevăm că nivelul de alfabetizare printre comunitățile etnice din Basarabia coincidea cu rata din țările lor de origine: Cei mai alfabetizați erau germanii – 63,5% bărbați, 62,9% femei, după care urmau polonezii – 55,6% bărbați, 52,9% femei, velicorușii – 39,9% bărbați, 21,1% femei, malorușii – 15,3% bărbați, 3,1% femei.

Pentru a stabili factorii care au determinat reușita elevilor moldoveni în școala primară rusă, este necesară deopotrivă o introspecție a trecutului nostru național. Pe de o parte, societății basarabene îi sunt proprii factori care au avut incidență și asupra frecvenței școlare în țările/regiunile din sud-vestul Europei – clima, sărăcia, patriarhalismul –, state care au avut probleme în lichidarea analfabetismului, ca Italia, Spania și Portugalia. Pe de altă parte, funcționarea școlii ruse în Basarabia a fost afectată de factori proprii țărilor care au avut o performanță școlară deosebită, precum Germania, Țările de Jos, Elveția, Finlanda, Danemarca: lucrările agricole și nefuncționarea

serviciului de sănătate publică, care abia se constituia. Ambii factori ar putea fi calificați drept generali, deoarece aceștia s-au manifestat în instrucțiunea publică a epocii, indiferent de voința responsabililor de educație.

Însă ceea ce a făcut cazul Basarabiei special a fost politica Imperiului Rus în Basarabia în domeniul instrucțiunii publice. Autoritățile ruse au plasat etnicii români dintre Prut și Nistru în grupul de popoare ortodoxe care aveau drept obligație, începând cu școala primară, în conformitate cu Legea învățământului din 1864, de a studia în limba rusă. Interdicția etnicilor români din Basarabia de a învăța în limba maternă a fost de asemenea decisivă în nereușita lor, deoarece în momentul în care protestanții din Imperiul Rus au fost obligați să învețe (și ei) în limba rusă, în cadrul societăților lor a început să crească numărul analfabeților.

Am indicat mai sus trăsături comune tuturor statelor care s-au confruntat cu o rată înaltă a analfabetismului. Dar sursele de arhivă prezintă în cazul Basarabiei un factor în plus, și anume atitudinea refractară, uneori chiar violentă, a etnicilor români față de școală. Această realitate provoca un sentiment de rezervă profundă a băștinașilor față de învățătorul rus și de așezămintele educaționale rusești, care nu aveau cum să le satisfacă nevoile.

Ultimul capitol, *Învățământul secundar*, primul paragraf, *Legislația învățământului gimnazial și tipurile de școli*, abordează problema legislației cu referire la școlile secundare.

Pe 19 noiembrie 1864, a fost adoptată o lege a învățământului secundar, care prevedea trei tipuri de învățământ mediu: gimnaziul clasic cu studierea a două limbi clasice, gimnaziul clasic în care se preda limba latină și gimnaziul real, o copie a sistemului educațional german. La 8 mai 1865, Consiliului profesoral i-a fost comunicat ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice despre reorganizarea Gimnaziului Regional în gimnaziu clasic, cu o singură limbă clasică – latina –, și modificările din programă odată cu majorarea numărului de ore la această disciplină. Conform aceleiași legi, în asemenea instituții de învățământ erau admiși toți copiii de vârstă școlară, indiferent de statutul lor social și confesiune.

În clasa întâi a gimnaziului erau înscriși copiii cu vârsta între 10 și 12 ani; potrivit unei legi adoptate la 26 decembrie 1868, copiii străinilor aveau dreptul să fie înscriși la gimnaziu și progimnaziu până la vârsta de 15 ani. La 28 iunie 1869, Consiliul pedagogic a stabilit vârsta limită pentru accesarea la studii la gimnaziu – 20 de ani. Dispoziția Ministerului Instrucțiunii Publice stipula că această limită de vârstă a fost admisă inclusiv pentru străinii necreștini, evreei, care erau de *cea mai joasă treaptă*.

Pe 27 februarie 1871, a fost aprobată o nouă reformă în domeniul învățământului gimnazial, așa-numita reformă clasicistă. Potrivit ministrului Tolstoi, regulamentul de la 1828 a pus

instrucțiunea publică din Rusia pe calea cea dreaptă, însă reformele din 1849-1851 au împiedicat evoluția acesteia. În decursul anului 1848, în timpul Primăverii Popoarelor, inclusiv la Gimnaziul Regional din Chișinău, autoritățile ruse au suprimat predarea limbilor clasice, considerând că ar fi putut încuraja ideile democratice și trezirea conștiinței naționale. Drept neajunsuri ale legii din 1864 au fost considerate timpul insuficient pentru instruire, reducerea cerințelor față de elevii care se înscriau în clasa întâi, lipsa de concentrare asupra disciplinelor de bază – limbile clasice și matematica. Cursul clasei a șaptea a fost împărțit în doi ani; astfel gimnaziul a fost transformat în instituție de învățământ de opt ani.

În februarie 1871, la Chișinău a fost deschis primul progimnaziu de băieți, care avea în componența sa primele patru clase paralele ale Gimnaziului Regional. Progimnaziile apărute în Rusia începând cu 1864 erau instituții de învățământ secundar incomplet, de patru clase. Asemenea instituții de învățământ au fost deschise în 1879 și 1880 la Akkerman și Ismai, devenite împreună cu progimnaziul din Chișinău, în 1884, gimnazii.

La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău. La sfârșitul anilor 70 ai secolului al XIX-lea, în Imperiul Rus funcționau gimnaziile reale și clasice, cu două limbi clasice – latină și greacă. La 15 mai 1872, în contextul mutațiilor din învățământul secundar, în conformitate cu regulamentul din 1871, a avut loc reorganizarea gimnaziilor reale în școli reale. Aceste instituții aveau drept scop să cultive la elevi cultura generală, în special cunoștințele tehnice, și să le adapteze necesităților practice. După adoptarea sistemului clasicist și punerea accentului pe generalizarea educației, gimnaziul real a fost defavorizat în raport cu cel clasic. Elevii care își făceau studiile în școlile reale aveau șanse inegale în raport cu absolvenții gimnaziilor, în special în ce privește accesarea la învățământul superior.

Favorizarea limbilor clasice a dus la o reducere constantă a reușitei școlare și la formalism în instituțiile de învățământ. Această tendință a fost explicată prin lipsa unei viziuni clare în elaborarea unei legislații educaționale. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și franceză. La începutul anilor 80, odată cu consolidarea regimului autocrat, responsabilii din educație au aplicat reguli din ce în ce mai stricte în privința selectării candidaților la admitere în gimnazii și supravegherii elevilor atât în timpul lecțiilor cât și în afara acestora.

Succesorii contelui D.A. Tolstoi în funcția de ministru al Instrucțiunii Publice au continuat să modifice încontinuu sistemul educațional, însă, în cele din urmă, au realizat că reușita poate fi îmbunătățită doar prin reducerea numărului de ore la limbile clasice și prin majorarea timpului pentru studierea limbii ruse și istoriei Imperiului Rus. La sfârșitul secolului al XIX-lea—începutul

secolului al XX-lea, odată ce a fost constatat definitiv eșecul sistemului clasicist, a fost redus numărul de ore la limbile latină și greacă, aceasta din urmă devenind chiar opțională. Totodată, în locul acestora, a fost majorat numărul de ore destinate studierii limbii și literaturii ruse.

În compartimentul *Evoluția învățământului secundar*, este analizată dezvoltarea rețelei de școli secundare care funcționau între Prut și Nistru, subliniindu-se că aceasta a demarat de la progimnazii, care deveneau în câțiva ani gimnazii. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, în Basarabia funcționa o singură instituție de învățământ secundar, în 1914 au fost înregistrate 36 de școli: 15 gimnazii de băieți, 14 gimnazii de fete, 6 școli reale și un progimnaziu de șase clase³⁵.

În 1833, Gimnaziul din Chișinău avea 40 de elevi repartizați în trei clase. După deschidere, a fost înregistrată o creștere a numărului de elevi și, peste șapte ani, această instituție, avea trei secții / clase paralele. În 1850 a fost deschisă a patra clasă paralelă, iar în 1863 a fost necesară divizarea în două secții și a clasei a cincea. Astfel, între 1863 și 1871, Gimnaziul din Chișinău a fost alcătuit din șapte clase de bază și cinci paralele. În 1871, secțiile paralele ale celor patru clase inferioare au stat la baza Progimnaziului din Chișinău, gimnaziul păstrând cele șapte clase principale și secția paralelă a clasei a cincea.

Numărul elevilor în cadrul Gimnaziului Regional din Chișinău a reînceput să sporească începând cu 1872, apărând posibilitatea de a redeschide secții paralele în primele trei clase. Datele statistice din perioada 1874–1876 arată că a crescut semnificativ, în special, numărul elevilor ruși și moldoveni³⁶. Aproape jumătate din elevii gimnaziului erau ruși, dar dacă raportăm această cifră la numărul general al etnicilor ruși din Basarabia, observăm că reprezentarea acestora în învățământul secundar nu era chiar optimistă: doi elevi revenea la 500 de locuitori³⁷. În ce privește etnicii români, aceștia aveau cel mai mic număr de elevi raportat la numărul de locuitori: un elev moldovean revenea la 10.000 de locuitori de sex masculin³⁸.

La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău³⁹. Pentru elevii moldoveni accesarea în această instituție de învățământ era dificilă din cauza predării în limba rusă. La sfârșitul anilor 80 ai secolului al XIX-lea, directorul Nicolai Dmitrievici Codreanu a decis să meargă în întâmpinarea părinților moldoveni. Aceștia nu puteau plăti învățători particulari pentru a-

³⁵ Т. А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, Кишинев, 1950, р. 154.

³⁶ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 516, f. 2–8.

³⁷ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. дом, 2, 1899, р. 2.

și pregăti copiii ca să fie înmatriculați în instituție. În acest scop, au fost deschise clasele preparatoare⁴⁰.

Gimnaziul gubernial de băieți (1833), Gimnaziul zemstviial de fete (1864), Școala reală (1873) și Progimnaziul pentru băieți (1871) din Chișinău, deși au fost deschise într-o perioadă relativ scurtă, nu aveau nici pe departe capacitatea să primească toți doritorii de a face studii. Problema principală erau banii și contextul politic defavorabil etnicilor evrei.

În 1884, a fost deschis Gimnaziul nr. 2 din Chișinău. În 1879 și 1880 au fost înființate câte un progimnaziu de băieți la Akkerman și Ismail, care, în cinci ani, au fost reorganizate, odată cu Progimnaziul din Chișinău, în gimnazii de șase clase⁴¹. Deși rețeaua de școli secundare a început să se extindă în capitalele județene, nu se atestă o creștere a numărului de elevi moldoveni, care reușeau să ajungă maximum până în clasa a VI-a⁴². În opinia autorităților responsabile de instrucțiunea publică, era foarte greu de identificat cauza acestui fenomen, lipsa de interes față de învățământ la moldoveni explicându-se mai curând prin convingerea acestora că studiile nu le puteau asigura mijloace mai bune pentru existență⁴³. Datele statistice arată că evreii alcătuiau un număr mult mai mare decât moldovenii, reprezentând o pătrime din elevii gimnaziului.

Directorul Școlilor populare, Soloviov, considera că elevii mozaici, prin comportamentul lor, aveau o influență negativă asupra celorlalți gimnaziști, în special în clasele inferioare, adăugând: „Evreii consideră studiile/ școala drept un sprijin util pentru viață, de aceea își asociază fiecare pas cu această rațiune. Ei propagă în mediul elevilor creștini spiritul negustoresc, viciul de a spune minciuni”⁴⁴. Autoritățile școlare rusești considerau că și reprezentanții altor comunități etnice sunt periculoase pentru procesul de studii, și anume elevii moldoveni. De pildă, la Gimnaziul Zemstviial de Fete, în anul de studii 1885–1886, au fost înregistrate o serie de cazuri în care au fost exmatriculate eleve moldovence pentru *trăsături vulgare*: „Ținută murdară, atitudine grosolană față de colegile lor și lipsă de atenție pentru observațiile profesoarelor”⁴⁵.

În anul de studii 1885–1886, la Gimnaziul Zemstviial de Fete își făceau studiile 51 de eleve de origine evreiască, dintr-un număr total de 396 de eleve, în timp ce în 1904–1905 la același gimnaziu își făceau studiile 169 de eleve mozaice dintr-un număr total de 343 de eleve⁴⁶. Oricât ar părea de ciudat, această creștere a numărului de elevi mozaici a fost înregistrată în condițiile în care

⁴⁰ *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневскаго Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. дом, 2, 1899, p. 30.

⁴¹ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru, Chișinău, „Lumina”, 1991, p. 307.

⁴² ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ ANA DGAN, F. 1862, inv. 36, d. 23, f. 1–30.

⁴⁶ *Ibidem*.

în 1886–1887 Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii.

Paragraful *Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar* arată că disciplina cu pricina a avut în Basarabia deficiențele proprii instrumentelor didactice din Occident – accentul pe cultivarea sentimentului patriotic. Un număr important din manualele și cărțile de istorie din Imperiul Rus erau traduceri ale lucrărilor semnate de istorici germani. Unul dintre cele mai răspândite instrumente didactice era manualul lui Gustave Zeiss⁴⁷, profesor la Gimnaziul din Weimar. Spre deosebire de celelalte lucrări didactice, manualul acestui autor se deosebește printr-o abordare inedită pentru epocă a Istoriei Universale, acordând un rol mai important culturii.

Profesorul Gustave Zeiss contesta latinitatea românilor, prezentându-i drept unicii descendenți ai tracilor: „Ramura romanică a familiei indo-germanică este alcătuită din popoarele cu origini amestecate, care vorbesc limbile romanice, cu excepția valahilor din sud-estul Europei, ce aparțin familiei trace. Popoarele romanice s-au format ca rezultat al mutațiilor pe care le-a cunoscut Europa în Epoca Marii migrații. Unul dintre elementele centrale ale acestei ramuri este cel germanic. Aceștia sunt italienii, spaniolii, portughezii și francezii⁴⁸. Neamul tracilor locuia la est de cel al ilirilor și la nord de Grecia, până la Dunăre, Marea Neagră și Marea Egee. Câteva secole până la era noastră, reprezentanții acestui neam s-au răspândit dincolo de Dunăre, în actuala Valahie și Ungarie. Popoarele acestei familii au fost tracii în sens îngust, odrizii, tribalii, mezii, dacii și, în opinia unor savanți, macedonenii. Singurii urmași ai acestora, și aceștia amestecați cu alte popoare, sunt în principal vlahii sau valahii, care se numesc români, adică romani”⁴⁹.

Punând un accent exagerat pe cultivarea devotamentului față de patrie, profesorii de istorie dezvoltau aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți. În timp ce instrumentele didactice la Istoria Rusiei se înscriu în tendința epocii de cultivare a patriotismului și implicit a urii față de *dușmanul național*, la manualele de Istoria Universală, în instituțiile de învățământ din Basarabia se foloseau traduceri ale profesorilor germani, semnate în mare parte de către Nikolai Cernîșevski. Aceste instrumente didactice elaborate la mijlocul secolului al XIX-lea promovează un discurs tolerant, unele dintre ele păstrându-și valoarea didactică.

În pofida promovării învățământului intuitiv, singura *metodă* de predare-învățare rămânea ca odinioară, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor și învățarea acestora pe dinafară. Mai mult, responsabilii din învățământ au consemnat lipsa aptitudinilor de predare la profesorii de istorie, fie aceștia chiar absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior cu profil pedagogic. Elevii

⁴⁷ *Ibidem*, p. VI–VII.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 18.

români din cadrul acestor instituții de învățământ, în special la lecțiile de istorie, au fost supuși unei campanii sistematice de umilire și discriminare, subliniindu-se absența originii latine a acestora atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în conținuturile manualelor de istorie, chiar dacă acestea erau germane.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Analiza istoriografiei referitoare la subiectul tezei și a izvoarelor care reprezintă sursa fundamentală în cercetarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia în perioada mijlocul secolului al XX-lea–începutul secolului al XX-lea ne permit să tragem următoarele concluzii:

1. Deși problema instrucțiunii publice s-a bucurat de o atenție sporită, scrisul istoric s-a detașat adesea de contextul politic și a fost marcat pregnant de contemporaneitate. Istoricii care au dat tonul istoriografiei țariste au instrumentalizat scrisul istoric pentru a justifica acțiunile derusificare ale autorităților ruse în Basarabia.

2. Chiar dacă discursul istoric interbelic a reușit să dezvăluie accentele politice ale regimului țarist în domeniul învățământului în Basarabia, cercetătorii au trecut cu vederea metodele moderne de rusificare și plasarea în contextul social-politic a deciziilor politice luate la Sankt-Petersburg. Istoriografia sovietică a inoculat ideea că acțiunea de deschidere a școlilor din Basarabia nu a fost o reacție a autorităților ruse la formarea statului modern român, ci o măsură menită să asigure *numărul crescut* de întreprinderi cu forță de lucru calificată. După 1991, deși au pus acțiunile autorităților ruse în contextul dezvoltării statului modern român, cercetătorii au atribuit un rol exagerat rusificării în determinarea analfabetismului masiv, ignorând cultura precară a școlii în trecutul național românesc.

3. În contextul proclamării statului român modern, am demonstrat că învățământul în Basarabia a fost subordonat unor condiții deosebite, care necesitau *măsuri excepționale*. Autoritățile au interzis treptat și precaut predatea limbii române în toate instituțiile de învățământ. În paralel, responsabilii școlari au procedat la edificarea unei infrastructuri școlare menite să aibă rolul unui vehicul de asimilare lingvistică. În absența unui învățământ primar obligatoriu, am relevat că autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic – contractele cu comunitățile rurale și reforma militară din 1874 –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar mijloacele de întreținere și au încurajat populația românofonă să se școlarizeze. Am evidențiat că Ministerul Instrucțiunii Publice a identificat tipul de școală, termenul de studii și metodele de predare destinate rusificării *conștiente* a etnicilor români din Basarabia.

4. Deși autoritățile ruse au asigurat un proces constant de deschidere a școlilor ruse și de creștere a numărului elevilor, recensământul din 1897 a înregistrat un analfabetism masiv printre etnicii români. Aceeași realitate a fost înregistrată în România, Grecia, Serbia, Bulgaria, state care aveau școală națională și adoptaseră legislația privind învățământul primar obligatoriu. Handicapul științei de carte la românii basarabeni a fost accentuat de interdicția autorităților ruse de a preda în limba maternă a populației. Un argument în acest sens este faptul că în momentul în care protestanții din Imperiul Rus au fost obligați să învețe (și ei) în limba rusă în cadrul societăților lor a început să crească numărul analfabeților.

5. Rețeaua școlilor secundare s-a dezvoltat anevoios, responsabilii de educație favorizând elevii în funcție de originea socială și națională. În cadrul instituțiilor de învățământ secundar, etnicilor români și evrei le-a fost aplicat un caracter discriminatoriu și ofensator. Deși erau majoritari din punct de vedere etnic, românii basarabeni au înregistrat rezultate modeste în gimnaziile rusești, fapt explicat de responsabilii școlari prin lipsa de interes în mediul moldovenilor față de școală. În același timp, etnicii evrei au fost blamați de administrațiile școlare pentru faptul că ei considerau educația un mijloc de dobândire a unui statut social mai înalt și a unei stări materiale mai bună. Elevii cu nume românești din instituțiile de învățământ mediu erau trecuți ca ruși, ceea ce denotă o tendință de asimilare a elitelor locale de către societatea rusească.

6. Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia are aceleași neajunsuri proprii conținuturilor instrumentelor didactice din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic. Punând un accent exagerat pe cultivarea devotamentului față de patrie, profesorul de istorie dezvolta aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți.

Recomandări

1. În opinia noastră, este necesară o detașare a scrisului istoric de contemporaneitate și tratarea temei în contextul istoric al epocii.

2. Este necesară evitarea instrumentalizării discursului istoric și elaborarea acestuia doar în baza documentelor de arhivă, confruntate cu sursele publicate ale epocii. Pledăm pentru o studiere obiectivă a culturii școlii în istoria românilor și aprecierea echilibrată a rolului rusificării în explicarea alfabetismului masiv în mediul etnicilor români din Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea.

3. Cercetarea obiectivă a domeniului educațional în secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea este posibilă doar în urma studierii dezvoltării economice a județelor din Basarabia.

Explicarea evoluției infrastructurii școlare dintre Prut și Nistru în baza lucrărilor istoricilor sovietici moldoveni prejudiciază cercetarea.

6. BIBLIOGRAFIE

1. Agenția Națională a Arhivelor (în continuare – ANA DGAN), Fond 157, *Învățământul secundar*: 5, 61.
2. ANA DGAN, Fond 1772: *Inspectoratul XV regional al învățământului public și instituțiile subordonate, orașul Chișinău*: 140, 152.
3. ANA DGAN, Fond 1862, *Instituții de învățământ secundar în Basarabia*: 23, 51, 256, 327, 328, 404, 406, 442, 499, 516, 537, 609.
4. ANA DGAN, Fond 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*: 6, 8244, 8899, 8939.
5. ANA DGAN, Fond 209, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților*: 8, 9, 13, 30, 1105, 1845, 1846, 1847, 1848, 1847.
6. ANA DGAN, Fond 316, *Inspectoratele școlilor populare din Basarabia*: 4, 16, 26, 50, 94, 107, 117.
7. ANA DGAN, Fond 329, *Oficiul gubernial din Basarabia*: 354.
8. Adăniloae Nichita, *Istoria învățământului primar: 1859–1918*, Editura „Cris Book Universal”, București, 1998, 409 p., ISBN: 9789-739-64-927-8.
9. Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890*. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001, 500 p, ISBN: 9975-67-257-3.
10. Buzilă Boris, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812–1918; 1918–1944)*. Editura Fundației Culturale Române, București, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, Chișinău, 1996, 375 p.
11. Cazacu Petre, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, „Știința”, Chișinău, 1992, 445 p. ISBN: 973-577-061-X.
12. Cazimir Ștefan, *Alfabetul de tranziție*. Ediția a doua, revăzută, „Humanitas”, București, 2006, 156 p., ISBN (10) 973-50-1401-7.
13. *Centenar Sfatul țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale*, Editura „Lexon PRIM”, Chișinău, 2017, 800 p., ISBN 978-9975-139-54-0.
14. Chicaroș Tatiana, Tomuleț Valentin, *Unele probleme privind implementarea limbii ruse în rândurile populației din Basarabia în sec. al XIX-lea*, în „Studia Universitatis. Revistă științifică”, nr. 10 (60), Chișinău, 2012, ISSN 1811-2668.
15. Cibotaru F., *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia (1812–1866)*, Chișinău, „Cartea Moldovenească”, 1962, 239 p.
16. Ciobanu Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992, 270 p., ISBN 5-88550-045-2.
17. Coadă Ludmila, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, „Pontos”, Chișinău, 2009, 201 p., ISBN 9975722865.
18. Colesnic-Codreanca Lidia, *Limba română în Basarabia (1812–1918)*. „Museum”, Chișinău, 2003, 151 p., ISBN: 9975-906-79-6.
19. *Cursulu primitiv de limba rumână, compusulu pentru sholele elementare și IV classe gimnaziale de Ioannu Doncevu... Chișineu, Tipografia lui Akimu Popovu*, 300 p.
20. David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812–1918)*. Bibliografie, „Universitas”, Chișinău, 1993, 224 p., ISBN: 5-362-00997-4.
21. Fisher Steven Roger, *O istorie culturală. Cititul. A history of reading. Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok*, „Paideia”, București, 2021, 468 p., ISBN: 9786067484991.
22. Grosu Andrei, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus*, „Știința”, Chișinău, 2013, 216 p., ISBN: 978-9975-67-871-1.
23. Gulica Ilie, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură”, 2010, An V (XVI), nr. 3–4, (67–68), 265 p., ISSN 1857-1964.

24. Gulica Ilie, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, 2015, nr. 4 (84), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
25. Gulica Ilie, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*. Disponibil: http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/398/14.p.117-123_sum_84.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
26. Gulica Ilie, *Învățământul primar rus în Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor rurale (1862–1884)*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură”, 2015, An. 10, Nr. 2, 266 p., ISSN 1857- 1964.
27. Gulica Ilie, *Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, „Studia Universitatis Moldaviae”, 2016, nr. 10 (100), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
28. Gulica Ilie, *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX–începutul secolului XX)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2 (102) aprilie–iunie 2015, Chișinău (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Reusita%20elevilor%20moldoveni%20in%20scolile%20primare%20ruse%20din%20Basarabia.pdf)
29. Gulica Ilie, *Strategii și practici de rusificare aplicate în școala rusă din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea)*, în „Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012”, Chișinău– Iași, Editura Academiei Române, București, 2014, 1116 p., ISBN 978-973-27-2397-5.
30. Halippa Pan, *Publicistică*, „Museum”, Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, 235 p., ISBN: 9975-906-45-1.
31. Harea Vasile, *Legislația rusească în legătură cu învățământul din Basarabia*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, București, nr. 4, 1920, 796 p.
32. I. Jarcuțchi, S. Valcov, *Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Anul III, 1 (9), Editura „Știința”, Chișinău, 1992, 166 p., ISBN 978-9975-80-101-0.
33. Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, documente, materiale*, Chișinău, 2013, 735 p., ISBN 978-9975-4270-0-5.
34. Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntregirii la Principatele Române 1857–1878*, Editura Enciclopedică, București, 2013, 463 p., ISBN 978-973-45-0676-7.
35. *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, coordonator și redactor responsabil T.T Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, 462 p., ISBN 5-372-00457-6.
36. Marian L., *Cultura și școala*, în „Basarabia. Monografie, sub îngrijirea Dlui Ștefan Ciobanu”, Impimăria Statului din Chișinău, 1926, 330 p.
37. Munteanu Ștefan, Țară Vasile D., *Istoria limbii române. Privire generală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1978, 256 p.
38. Mușat Mircea, Ardeleanu Ion, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 723 p.
39. Negru Gheorghe, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 210 p.
40. Negru Gheorghe, *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea–începutul sec. al XX-lea)*, „Revista de Istorie a Moldovei”. Anul V, 1994, 2 (18), 160 p.
41. Negru Gheorghe, „Cazul Doncev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866), „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 216, ISSN 1857-1964.
42. Negru Gheorghe, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revistă de Istorie a Moldovei”, 3–4 (23–24) 1995, iulie–decembrie, Chișinău, 1995, 120 p., ISSN 1857-2022.

43. Pelivan Ioan, *Basarabia cea diferită de Rusia*, în „Magazin istoric”, martie 2006, 100 p., ISSN 0541-881X.
44. Pelivan Ioan, *Chestia limbei în școlile primare din Basarabia*, în „Ioan Pelivan, istoric al Mișcării de eliberare națională din Basarabia”, Editura „Biblioteca Bucureștilor”, București, 2012, 646 p., ISBN 978-606-8337-04-3.
45. Popovschi Nicolae, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din negura trecutului: crîmpeie de amintiri, [Chișinău]: „Museum”, 2000, 503 p., ISBN: 9975-905-46-3.*
46. Remy Johannes, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice.*
Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice.
47. *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți No. 1 din Chișinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928)*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1929, 81 p.
48. Stoicov Ioan, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812–1917)*, Tipografia Eparhială „Cartea moldovenească”, 1933, 160 p.
49. *Școala Medie No. 2 de Băieți din Chișinău, 1850 LXXV 1525. Schiță istorică alcătuită cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență de la 1850 până la 1925*, Tip. Fr. Munteanu, 1926, 119 p.
50. Ungureanu Constantin, *Școlile secundare în Bucovina (1808–1918)*, Chișinău, 2016, 304 p., ISBN 978-9975-53-607-3.
51. Гром Олег Андреевич, *Молдавское национальное движение в Бессарабии в конце XIX–начале XX веков.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Санкт-Петербург, 2017, 205 p.
52. *Статистика народной школы в Бессарабской губернии*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, 6 p.
53. *Об устройстве церковно-приходских школ в имениях заграничных монастырей, Кишиневские епархиальные ведомости*, nr. 23, 1884, 1084 p.
54. *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, 110 p.
55. *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутренних Дел. Посмертный выпускъ исторических изданій П.Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой.* С-Петербургъ, 1892, 95 p.
56. Будак И.Г., *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии*, „Карта Молдовеняскэ”, 1961, 220 p.
57. *География Бессарабской губернии. Учебное пособие для средних и нижних учебных заведений.* Составитель П.П. Сорока, Кишинев, 1878, 82 p.
58. Гильфердинг Александр, *Когда Европа была нашей*,
http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html
59. *Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии/ [Гурие, Иеромонах, Епархиальный миссионер]*, 70 p.
60. *Движение училищного дело в Бессарабии в 1868 и 1869*, în «Бессарабские губернские ведомости», nr. 19, 6 p.
61. *Доклад о народномъ образовании въ Бессарабии*, 1897, 70 p.
62. Дончевъ Ив., *Народное образование в Бессарабии*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, nr. 95, 6 p.
63. Исаин И., *Несколько слов о народных школах в Оргеевском уезде Кишиневской епархии*, «Кишиневские епархиальные ведомости», 15–31 марта, 6, 1873, 58 p.
64. *Историческая записка по случаю 25-летию Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. Дом, 2, 1899, 150 p.
65. *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886*, Кишинев, 1887, p. 215.
66. К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, în «Русский вестник», март, 1903, 464 p.
67. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназія. Историко-статистический очерк за 75 лѣтня существованія (1833–1908 г.г.)*, 1908, 587 p.

91. Cipolla Carlo M., *Literacy and development in the West*. Made and printed in Great Britain by Cox & Wyman Ltd, London, Reading and Fakenham, Set in Monotype Times, 1969, 144 p.
92. Ferro Marc, *La Grande Guerre 1914–1918*. Préface de Pierre Renouvin, membre de l’Institut, Editions Gallimard, 1969, 384 p., ISBN-10, 2070325830.
93. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethnographique de la Russie*, 1917, 222 p.
94. Said Edward W., *Culture et Imperialisme*, traduit de l’anglais par Paul Chemla. Ouvrage publié avec le concours du Centre national des lettres, Fayard Le Monde diplomatique, Librairie Arthème Fayard, Le monde diplomatique, 2000, 558 p., ISBN-10, 0679750541.

ADNOTARE

Autor: Ilie GULICA

Tema: **Învățământul primar și secundar în Basarabia (mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea)**, teză de doctor în istorie, Chișinău, anul elaborării 2023.

Structura tezei: Introducere, patru capitole, concluzii generale, bibliografie din 133 titluri, 153 de pagini, Anexe.

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Basarabia, perioada țaristă, Ministerul Instrucțiunii Publice, Circumscripție de Învățământ, Direcția școlilor populare, Consiliul eparhial școlar, politică, educație, rusificare, școală populară, școală parohială, școală elementară, școală de zemstvă, școală județeană, școală ministerială-model, progimnaziu, gimnaziu.

Domeniul de studiu: Istoria Românilor.

Scopul lucrării este studierea evoluției instrucțiunii publice în Basarabia într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în condițiile eforturilor de omogenizare etnică și ale proclamării statului român modern. În același timp, urmărim să evaluăm impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor dintre Prut și Nistru, într-un mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției, pornind de la teza că nivelul de alfabetizare al unei societăți este determinat de gradul ei de urbanizare, de tipurile de angajare și de venituri.

Obiectivele tezei rezidă în analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate; cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în condițiile modernizării instituțiilor Imperiului Rus; investigarea campaniei de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică; examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Noutatea științifică consistă în identificarea obiectivelor politice pentru sistemul educațional rusesc în Basarabia, în stabilirea instrumentelor juridice menite să constrângă etnicii români să își dea copiii la școală în condițiile absenței învățământului primar obligatoriu, în identificarea tipului optim de școală pentru rusificarea etnicilor români, precum și în analiza metodelor moderne de predare a limbii ruse. Examinând instrumentele didactice, am stabilit că autoritățile școlare și cele ecleziastice rusești au încurajat folosirea alfabetului laic rusesc pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină, insistând pe caracterul diferit al limbii băștinașilor de cea vorbită în dreapta Prutului. Aceste acțiuni aveau drept scop descurajarea etnicilor români de la est de Prut să vorbească limba literară română, pentru a nu pune în pericol învățarea limbii ruse.

Importanța teoretică a lucrării constă în prezentarea, în contextul studiilor interdisciplinare și pluridisciplinare, a unui cadru teoretic și metodologic prin care am vrut să prezentăm istoria școlii rusești în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

Valoarea aplicativă a lucrării decurge din actualitatea și noutatea acesteia pentru limitele spațiului propus, teritoriul dintre Prut și Nistru, deoarece contribuie nu doar la reconstituirea faptelor istorice din regiune, ci și la aprecierea culturii școlii și, prin urmare, la explicarea derapajului în dezvoltarea social-economică și a instituțiilor democratice.

Aprobarea rezultatelor. Tematica tezei a intrat în atenția autorului în perioada studiilor de licență, a constituit subiectul mai multor articole și comunicări la conferințe și simpozioane naționale și internaționale.

ANNOTATION

Author: Ilie GULICA

Topic: Primary and secondary education in Bessarabia (mid-19th-early 20th century), doctoral thesis in history, Chisinau, year of preparation 2023.

Structure of the thesis: Introduction, four chapters, general conclusions, bibliography of 134 titles, 153 pages, Appendices.

Keywords: Russian Empire, Bessarabia, Tsarist period, Ministry of Public Instruction, Education Constituency, Directorate of Popular Schools, Diocesan School Council, education, Russification.

Field of study: History of the Romanians.

The paper aims to study the actions of the Russian authorities in the field of Russian public instruction as a reaction to the proclamation of the modern Romanian state. At the same time, we aim to establish the impact of Russification on the overwhelming illiteracy between the Prut and Dniester in the conditions of a rural environment under the overwhelming influence of tradition.

The objectives of the thesis reside in the analysis of the historiography of the problem and the sources used; the investigation of the movement to open folk schools as the main instrument of linguistic assimilation; the examination of Russian secondary education in Bessarabia as an environment intended to mold the new elites of the governorship.

The scientific novelty consists in the reconstitution of the legal instruments intended to constrain ethnic Romanians to send their children to school in the context of the absence of compulsory primary education, in the identification of the optimal type of school for the Russification of ethnic Romanians, as well as in the analysis modern methods of teaching the Russian language.

The theoretical importance of the paper consists in the presentation of a theoretical and methodological framework through which we wanted to present the history of the Russian school in Bessarabia in the middle of the 19th century – the beginning of the 20th century.

The applicative value of the work contributes not only to the reconstruction of the historical facts in the region, but also to the appreciation of the school culture and, therefore, to the explanation of the slippage in the social development economic and democratic institutions.

Approval of results. The topic of the thesis came to the attention of the author during his undergraduate studies, it was the subject of several articles and communications at national and international conferences and symposia.

АННОТАЦИЯ

Автор: Илие ГУЛЬКА

Тема: Начальное и среднее образование в Бессарабии (середины XIX - начала XX века), докторская диссертация по истории, Кишинёв, год подготовки 2023.

Структура диссертации: Введение, четыре главы, общие выводы, библиография из 133 наименований, 155 страницы, Приложения.

Ключевые слова: Российская империя, Бессарабия, царский период, Министерство народного просвещения, Образовательный округ, Дирекция народных училищ, Епархиальный училищный совет, политика, образование, русификация, народное училище, церковно-приходское училище, начальное училище, земское училище, уездное училище, образцовая министерская школа, прогимназия, средняя школа.

Область исследования: История румын.

Цель работы заключается в исследовании эволюции народного просвещения в Бессарабии в комплексном контексте: действия российских властей в сфере российского народного образования в условиях этнической гомогенизации и провозглашения современного румынского государства. При этом мы намерены установить влияние русификации на преобладающую безграмотность на территории между Прутом и Днестром в условиях сельской среды под подавляющим влиянием традиций.

Задачи диссертации заключаются в анализе историографии проблемы и использованных источников; исследовании политики царского режима в области образования в Бессарабии в условиях модернизации учреждений Российской империи; исследовании кампании по открытию народных школ как основного инструмента языковой ассимиляции.

Научная новизна нашей работы состоит в выявлении политических целей российской образовательной системы в Бессарабии, в установлении правовых инструментов, призванных заставить этнических румын отправлять своих детей в школу при отсутствии обязательного начального образования.

Изучив дидактические средства, мы установили, что русская школа и церковные власти поощряли использование русской светской азбуки для румынского языка, запрещали употребление слов латинского происхождения, настаивая на отличии языка коренного населения от языка, на котором говорили на правом берегу Прута. Эти действия были направлены на то, чтобы отучить этнических румын к востоку от Прута говорить на румынском литературном языке, чтобы не ставить под угрозу изучение русского языка.

Теоретическая значимость нашей работы заключается в представлении, в контексте междисциплинарных и мультидисциплинарных исследований, теоретико-методологического аппарата, через который мы хотели показать историю русской школы в Бессарабии середины XIX - начала XX века.

Прикладная ценность работы обусловлена её актуальностью и новизной для данных пространственных границ, территории между Прутом и Днестром, что способствует не только реконструкции исторических фактов в регионе, но и оценке культуры школы и, следовательно, объяснению отставания в общественном и экономическом развитии, а также демократических институтов.

Утверждение результатов. Тема диссертации привлекла внимание автора ещё во время учебы на программе лиценциата. Ей было посвящено несколько статей и выступлений на национальных и международных конференциях и симпозиумах.

GULICA ILIE

**ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR ÎN BASARABIA (MIJLOCUL
SECOLULUI AL XIX-LEA-ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)**

611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Autoreferatul tezei de doctor în istorie

Aprobat spre tipar: 10.10.2023 Formatul hârtiei 60x84 1/16 Hârtie ofset. Tipar ofset. Coli de tipar: 2,1	Tiraj 50 ex. Coamnda nr. 90/23.
---	--

Centrul Editorial-Poligrafic al USM

Str. Al. Mateevici 60, Chișinău, MD 2009